

Başvuru Tarihi: 11.11.2020
Kabul Tarihi: 19.01.2021

Araştırma Makalesi / Research Article

Balıkesir'in Yerleşim Tarihinden Bir Kesit: Akhyraous¹

Mustafa TÜRK²

Öz

Balıkesir'in konumlandığı Mysia coğrafyasının iç kesimlerdeki yerleşimler, Roma İmparatorluk Dönemi'nde kendi ekonomik kaynakları veya Roma'nın desteği sayesinde gelişerek kent statüsüne kavuşmuş ve genelde varlıklarını Bizans döneminde de devam ettirmişlerdir. Bizans döneminde Anadolu'daki bazı yol ağlarının önemini kaybetmesinin bu yolların üzerindeki yerleşimlerin sönükleşmesine neden olduğu bilinmektedir. Ancak Balıkesir'den geçen yol ağları önemlerini koruduğu için bölge kentleri bu durumdan etkilenmemiştir. Buna karşın kentlerin konumlarının ve savunma özelliklerinin yaşanan çatışmalara uygun olmaması nedeniyle ya aynı yerdeki istihkâmın güçlendirilmesi yoluna gidilmiş ya da kentlerin merkezi, yakınlarında kurulan yeni kalelere taşınmıştır. Çalışmamızda bu değişim ile birlikte bölgedeki Bizans yerleşimlerinden biri olan Akhyraous kenti irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akhyraous, Balıkesir, Bizans

A section of the settlement history of Balıkesir: Akhyraous

Abstract

The settlements around Balıkesir developed into cities during the Roman Empire due to their own economic resources or the support of Rome, and most of them continued their existence during the Byzantine period. The loss of the importance of some road networks in the Byzantine period led to the diminishing of settlements on these roads. However, the cities of the region were not affected because the road networks passing through Balıkesir remained important. On the other hand, since the locations and defensive features of the cities were not suitable for the conflicts experienced during the Byzantine period, either the fortification in the same place was strengthened or the centres of the cities were moved to the new castles established nearby. This study examines this change and the city of Akhyraous, one of the Byzantine settlements in the region.

Keywords: Akhyraous, Balıkesir, Byzantine period

¹ Bu çalışma, "Balıkesir Çevresinde Hadrianoutherai Örneğinde Eskiçağ Kentleri" başlıklı doktora tezinden derlenmiştir. Bu nedenle danışman hocam Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar başta olmak üzere çalışmaya katkı yapan saygıdeğer hocalarıma ve Tübitak'a (2214/A) teşekkür ederim.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, mturk@bandirma.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8164-506X>

1. Giriş

Balıkesir ve çevresi, uygun coğrafyası, iklim koşulları ve stratejik konumu nedeniyle Anadolu'nun insanlık tarihi boyunca sürekli yerleşim görmüş alanlarından biridir. Ancak kaynak ve araştırma eksikliği nedeniyle yerleşim tarihinde pek çok kesinti ya da tartışmalı konu vardır. Bu tartışmalı konulardan biri de Akhyraous'tur. Bölgenin Bizans dönemindeki en önemli yerleşimi olan Akhyraous, Balıkesir'e lokalize edilmekle birlikte bugüne kadar yeri kesinleştirilememiştir. Bu konudaki tartışmalardan bir başkası, Akhyraous'un MS 2. yüzyılda kurulan ve yine Akhyraous gibi yeri kesinleştirilemeyen Hadrianoutherai ile ilişkisidir.

Akhyraous'un, bugün Balıkesir'de Atatürk Parkı'nın bulunduğu alanda yer aldığı düşünülen Hadrianoutherai'm Bizans dönemindeki adı olabileceği ileri sürülmektedir. Bir diğer görüş de Hadrianoutherai'a yakın konumdaki bir Bizans kalesi olduğu yönündedir. Bu nedenle aşağıdaki satırlarda Hadrianoutherai ve Akhyraous'un lokalizasyon önerileri dikkate alınarak iki kent arasındaki olası ilişki ve Akhyraous hakkındaki mevcut bilgiler değerlendirilmektedir.

2. Akhyraous

Hadrianoutherai'nin devamı olarak gösterilen kentin adı, kaynaklarda genelde Ἀχυράους şeklinde geçmektedir. Ancak, κόμη Ἀχειράω, Ὀχυρά, Esseron, Sycheron, Vallis Ascaratana gibi kullanımlar da vardır (Hasluck, 1910: 93, dp. 4-10; Pétridès, 1909: 333; Tafel, 1848, 73.). Adın (Ἀχυράους, Lat. Esseron?) kökeni ise tartışmalıdır. Eski Yunanca ἄχυρον (saman) kelimesini çağrıştırmakla birlikte Hasluck, pek çok farklı yazım nedeniyle kelimenin Eski Yunanca kökenli olmadığını bildirmiştir (Hasluck, 1910: 93). Bazı araştırmacılar da Phryg dilinden etkilenmiş yerel bir kelime (okhyra ?) olabileceğini ileri sürmektedir (Lafli, 2016: 418).

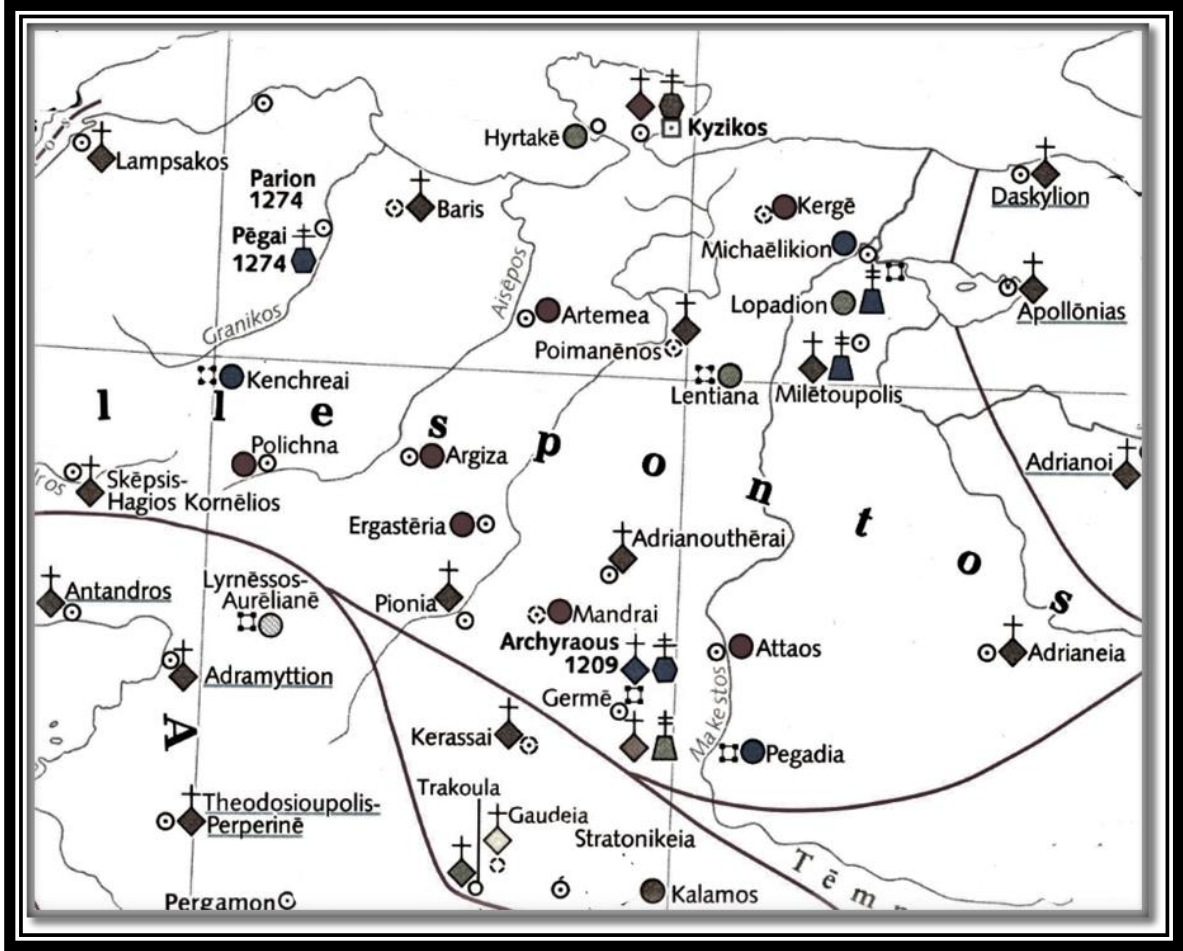
Akhyraous'un Hadrianoutherai'm savunma açısından güçlendirilmiş şekli mi, yoksa yakınında inşa edilen yeni bir kale mi olduğu sorusu da henüz kesin olarak çözümlenmiş değildir. Notitia Episcopatum'un X. (208-219) ve XIII. (68-80) listesinde; “ὁ Ἀγριανοῦ θηρῶν ἦτοι Ἀχυράους” ifadesinin kullanılmış olması (Parthey 1967), Akhyraous'un Hadrianoutherai'm yeni adı olduğu düşüncesine neden olmaktadır. Ancak Studioslu Theodoros, 812 yılında Akhyraous'dan bir köy olarak söz etmektedir (Pétridès, 1909: 333; Foss, 1991: 14). Buna karşın yine kaynaklara dayanarak yapılan yorumlar, Hadrianoutherai'm tarihçesinin en azından 11. yüzyıla kadar devam etmiş olabileceği

yönündedir (Türk, 2019: 923). Akhyaous'un lokalize edildiği alanlarda da Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait belirgin kalıntılar yoktur. Bu nedenle, iki yerleşimin aynı yerde olması pek mümkün gözükmemektedir. Bu durumda kentten, Hadrianoutherai'a yakın bir Bizans yerleşimi olarak söz etmek mümkündür. Nitekim Ramsay de bu olasılığın daha güçlü olduğunu bildirmiştir (Ramsay, 1960: 168, dp. 2). Bu durumda Notitia Episcopatum'un iki listesinde birlikte anılmaları Akhyaous'un Hadrianoutherai'ın arazisinde bulunmasından kaynaklanmış olmalıdır. Yeni yerleşimin gelişmesiyle Akhyaous Kilisesi'nin Hadrianoutherai'dan ayrıldığı ve zamanla bu kez Hadrianoutherai'ın Akhyaous'a bağlandığı düşünülebilir.

Aslında sorunun temelinde her ne kadar Balıkesir'e (Calder&Bean, 1958) lokalize edilse de Akhyaous'un yerinin kesinleştirilememesi vardır. Bizans kaynaklarında verilen bilgilerden, kalenin Propontis kıyısı kentlerinden güneydeki merkezlere giden yol ağı üzerinde olduğu anlaşılmaktadır (Ramsay, 1960: 168; Tafel, 1848, 73). Niketas Khonitas'dan öğrendiğimize göre II. Ioannes Komnenos 1139 yılından sonra Konstantinopolis'ten Lopadion'a gelerek bir süre burada kalmış, sonrasında ise Lopadion ile aynı yol ağı üzerinde olan Ochyrai (Akhyaous) kalesini inşa etmiştir (Niketas Khonitas, 33).

Her iki kentin üzerinde bulunduğu yol ağı, aynı zamanda Haçlı Seferlerine katılan orduların geçiş güzergâhlarından biridir. İkinci Haçlı Seferi sırasında (1147-1148) Alman Kralı III. Konrad ve Fransa Kralı VII. Louis'in orduları Lopadion'da (Uluabat) birleşerek, Esseron'a (Akhyaous) kadar gelmiştir. Philedelphia (Alaşehir) üzerinden güneye doğru devam eden yol daha kestirme olmasına rağmen güzergâh Selçuklu Türkleri'nin sınırlarına çok yakın olduğu için iki ordu, buradan Adramytteion'a yönelerek Pergamon ve Smyrna'dan sonra Ephesos'a ulaşmıştır (Altan, 2001: 580).

Akhyraous'tan güneye doğru devam eden yolu ise Üçüncü Haçlı Seferi'nde (1190) Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa kullanmıştır. Çanakkale Boğazı'ndan Anadolu'ya geçen imparatorun, MÖ 334 yılında Büyük İskender'in kullandığı yolu takip ettiği düşünülmektedir. Kaynakların aktardığına göre Barbarossa, Akhyaous ve Kalamos'dan geçerek Philadelphia'ya (Alaşehir) ulaşmıştır (Ramsay, 1960: 139). Adları verilen yerleşimlerden Kalamos bugünkü Gelenbe'ye lokalize edildiğinden, Akhyaous'un Gelenbe'nin kuzeyinde olduğu gayet açıktır (*bak.* Harita 1).

Harita 1: Balıkesir Çevresindeki Roma ve Bizans Kentleri 4. -15. yy. (TAVO B VII 12)

Akhyraous kalesinin adı, 1204 yılından sonra Latinler ve Laskarisler arasındaki mücadelelere dair kayıtlarda da geçmektedir. Bunun nedeni 1204-1220 arasında Latinlerin önemli bir merkezi durumunda olan kalenin; Laskarislerin Nikaia, Prusa, Herakleia gibi kuzeydeki kentleri ile güneydeki kentleri arasındaki bağlantıyı sağlayan stratejik bir konumda olmasıdır (Angold, 1975: 111, 112). Bu mücadeleyi aktaran kaynaklardan biri olan Georgios Akropolites'in, 1214 yılında Latinlerin kralı Henry ile I. Theodoros Laskaris arasında yapılan antlaşmaya (Ostrogorsky, 2011: 397) dair verdiği bilgilerden Akhyraous'un Kiminas Dağı yakınında olduğu anlaşılmaktadır.

“Böylece bütün Kiminas yöresinin yani Akhyraous yakınlarındaki dağın yöresinin Frank egemenliği altında bulunacağı, buna karşılık Kalamos'un, bu Neokastra Theması arazisinin oradan itibaren başladığı köydür, işgal edilmemiş kalacağı, oradan ötesinin ise Theodoros'un egemenliği altında kalacağı yolunda anlaşılabilir” (Georgios Akropolites, 15)

Büchner (1921) ve Kiepert (1908), üzerinde önemli bir manastır bulunan Kiminas Dağı'nı Savaştepe'nin kuzey doğusundaki Uzuncayayla'ya yerleştirmişlerdir. Ancak dağ

henüz kesin olarak saptanamamıştır (*bak.* Ramsay, 1960: 172; Hasluck, 1910: 94). Bu durum Akhyraous'un yerini belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Kent için Munro (Munro, 1901), Wiegand (Wiegand, 1904) vb. bazı araştırmacılar Bigadiç'teki kaleyi önermişlerdir. Bigadiç ilçe merkezinin hemen yanında bulunan kale, Antikçağ'da da kullanılan eski İzmir yolu üzerinde bulunması nedeniyle, Akhyraous için uygun bulunmuştur. Ancak Clive Foss buradaki kalenin; üzerinde bulunduğu yol ağını kontrol eden, Komnenoslar Dönemi yapılanmasının ürünü başka bir kale olduğunu ileri sürmektedir (Foss, 1996: 189 vd.). Şayet "Bigadiç'in adını 9. yüzyıldaki bir kaynaktan geçen Pegadia'dan aldığı" yönündeki görüş (Foss, 1996: 189; Robert, 1978: 451, dp. 62) doğru ise kale ile Pegadia arasında bağlantı kurmak mümkündür.

Batı kaynaklarını kullanan Osmanlı tarihçileri de Akhyraous'un yeri için Kepsut'a işaret etmektedir (İlgürel, 1992: 12). Son yıllarda ise daha önce Hasluck'un da (Hasluck, 1910: 93, 94) dile getirdiği Balıkesir'in güneyinde yer alan Pamukçu'daki Hoca kalesi önerisi (Robert, 1962: 385) ön plana çıkmış durumdadır. Kale, Cumhuriyet dönemi öncesinde adı Eftele (bkz. Robert, 1962: 385, 386) olan Pamukçu Beldesi'nin güney doğusunda, Makestos'un kollarından Kille Deresi yanındaki bir tepe üzerinde yer almaktadır. Öneriyi bilim dünyasına kabul ettiren Clive Foss, Niketas Khonitas'ın verdiği bilgiyi de (Niketas Khonitas, 33) dikkate alarak kalenin yapımını II. Ioannes Komnenos'un (1118-1143) bölgede gerçekleştirdiği savunma ağırlıklı yapılaşma faaliyetlerine atfetmiştir (Foss, 1996:150). Kale topografya ile uyumlu bir şekilde inşa edilmiştir. Orta Çağ'daki yolun bulunduğu kuzeybatısı, nehirle korunan kuzey doğusunun aksine güçlü duvarlara ve burçlara sahiptir. Yapım tekniği de dönemin özelliklerini yansıtmaktadır (Foss, 1996: 161-165; Mercangöz, 2003: 37).

Pamukçu'daki kalenin henüz kesin olarak Akhyraous'a ait olduğunu söylemek mümkün olmasa da 12. yüzyıl başlarında Balıkesir çevresindeki yerleşimler arasında Akhyraous'un ön plana çıktığı bilinmektedir. Zira kentin kaderi 1138/9 yılında II. Ioannes Komnenos tarafından bölgenin ve üzerinde bulunduğu yol ağının güvenliği için tahkim edilmesiyle değişmiştir (Angold, 1975: 99; Foss, 1996: 150). Yeni yerleşim, Notitia Episcopatum'un XI. (101-110) listesinde, X. ve XIII. listeden farklı olarak tek başına Kyzikos metropolitliğine bağlı piskoposluk merkezleri arasında sayılmaktadır. 12. yüzyılın sonlarında ise başpiskoposluk merkezine dönüşmüştür (Foss, 1991: 14; Ramsay, 1960: 169). Akhyraous'un 13. yüzyıldaki iki piskoposunun adı (Leo ve Laurentius) bilinmektedir

(Pétridès, 1909: 333). Kentin kalesi, 1282'de Michael VIII. Paleologos tarafından güçlendirilmiş olmasına rağmen 1302 yılında Türklerin eline geçmiş, 1304'te Katalanlar tarafından geçici olarak kurtarılsa da kısa bir süre sonra tekrar Karesi Beyliği tarafından ele geçirilmiştir (Foss, 1991: 14).

3. Bölgedeki Diğer Bizans Kaleleri ve Bu Kalelerin Roma İmparatorluk Dönemi Yerleşimleriyle İlişkileri

Balıkesir çevresinde; Kadıköy (Balya), Bigadiç, Pamukçu, Ovabayındır (Alti Eylül), Gömeniç (İvrindi), Sultançayır (Susurluk), Akpınar (Savaştepe) ve Büyükyenice'de (İvrindi) Bizans Dönemi'ne tarihlenen kale kalıntıları vardır. Hemen hepsinin içinde ana kayaya oyularak oluşturulmuş büyük birer sarnıç bulunan bu kalelerin, genelde yol ağları üzerinde oldukları görülmektedir. Korunaklı kalelere sahip olmayan iç kesimlerdeki küçük boyutlu yerleşimler de ulaşılması güç bölgelerde konumlanmış durumdadır.

Bu kalelerin dikkat çeken bir başka özelliği ise Roma İmparatorluk Dönemi kentleriyle ilişkileridir. Yukarıda değinilen örneklerden yalnızca Bigadiç ve Büyükyenice'deki kalelerin ilişkisi açık değildir. Günümüze ulaşan kalıntılar diğerlerinin Roma yerleşimlerinin devamı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bunlardan biri, Kocaçay'ın kolları arasında adeta bir adacık üzerinde konumlanan Balya'nın Kadıköy Mahallesi'ndeki kaledir. Bizans Dönemi'nde bu kalenin bazı kısımlarının tamir edildiği, bazı kısımlarının ise devşirme malzeme kullanılarak yeni baştan yapıldığı anlaşılmaktadır.

Susurluk'un Sultançayır Mahallesi'deki kale de Kyzikos'dan güneye doğru devam eden yol üzerindeki konumuyla dikkat çekmektedir. Kadıköy Kalesi'nden farklı olarak buradaki kalenin Roma Dönemi ile bağlantısı açık olmamakla birlikte, kalenin hemen aşağısında yer alan Makestos üzerindeki Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait köprü (Wiegand, 1904: 300, 301; Hasluck, 1910: 131-132) alanın öneminin en azından bu döneme kadar geri gittiğini göstermektedir.

Ovabayındır'da ki Bizans kalesinin (Mercangöz, 2003: 40) kökenini ise Tunç Çağı'na kadar geri götürmek mümkündür. Zira Ovabayındır, İlk Tunç Çağı'na ait Yortan Kültürü'nün bilinen merkezlerinden biridir. Roma İmparatorluk Dönemi kenti *Attea*'nın (Attaos) da burada bulunduğu araştırmacılar tarafından kanıtlanmıştır (Taeuber, 1989: 220). Dolayısıyla Ovabayındır'daki Bizans yerleşmesinin, *Attea*'nın devamı olduğunu söylemek mümkündür. Yalnız *Attea*'nın tam yeri bilinmediği için Bizans kalesinin, *Attea*'nın

surlarının yeniden yapılması sonucu mu, yoksa bu kentin yakınına ve daha kolay savunulabilecek bir alana kurulan yeni bir kale mi olduğu henüz açık değildir.

İvrindi'nin Gömeniç Mahallesi'ndeki kalıntılar, Bizans kalelerinin yakınındaki Roma yerleşimlerinde yaşamın devam ettiğini düşündürmektedir. Burada ulaşımın daha kolay olduğu bir tepe üzerinde Roma Dönemi yerleşim kalıntıları yer alırken, hemen yakınındaki savunma açısından oldukça elverişli bir başka tepe üzerinde ise Bizans kalesi konumlanmış durumdadır. Bu nedenle söz konusu kalıntılar bölgedeki Roma İmparatorluk Dönemi yerleşimlerinin Bizans Dönemi'ndeki dönüşümüyle ilgili elimizdeki önemli arkeolojik verilerden biridir.

4. Sonuç

Balıkesir çevresindeki Roma İmparatorluk Dönemi yerleşimleri genelde Bizans Dönemi'nde de varlıklarını devam ettirmişlerdir. Ancak Roma İmparatorluk Dönemi kentleri stratejik noktalarda bulunmakla birlikte hem kentlerin konumlarının Bizans dönemindeki kuşatmalara dayanabilecek kadar korunaklı olmaması hem de geniş bir alanın savunulmasının zorluğu, Bizans döneminde bu kentlerin savunma özelliklerinin güçlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu yönde faaliyetleriyle tanınan imparatorlardan biri II. Ioannes Komnenos'tur. Akhyraous Kalesi'nin inşası bu imparator dönemine atfedilmektedir. Lopadion ve Sultançayır kalelerinin de aynı imparator dönemine tarihlenmesi, II. Ioannes Komnenos'un bu kalelerin üzerinde bulunduğu kuzey-güney yönlü yol ağını kontrol etmeyi amaçladığını göstermektedir.

Akhyraous- Hadrianoutherai ilişkisi konusunda ise, literatürde Akhyraous Kalesi'nin Hadrianoutherai'da değil, bu yerleşime yakın bir yerde bulunduğu görüşü ağır basmaktadır. Kaynaklardan anlaşıldığına göre bu iki yerleşim birlikte bir süre varlıklarını sürdürmüşlerdir. II. Ioannes Komnenos tarafından Hadrianoutherai'nın değil Akhyraous'un bayındır hâle getirilmesi Hadrianoutherai'nın bulunduğu alanın istilalara daha açık olduğunu veya mevcut şartlarda Akhyraous Kalesi'nin yerinin daha stratejik olduğunu düşündürmektedir. Kalenin yeri için ise Pamukçu'daki Hoca Kalesi önerisi kabul edilmiştir. Pamukçu'nun bulunduğu alanda ayrıca Ptelai adlı bir Bizans köyünün varlığı da ileri sürülmektedir. Fakat Ptelai ve Akhyraous arasındaki ilişki açık değildir. Sonuç olarak Akhyraous Kalesi Batı Anadolu'da kuzey-güney yönlü yol ağı üzerinde yer alması nedeniyle stratejik bir öneme sahiptir. 8. yüzyıldan itibaren kaynaklarda görülmeye başlayan yerleşim özellikle 12. yüzyılda Balıkesir çevresindeki en önemli yerleşim hâline gelmiştir.

Kaynaklar

- Altan, E. (2001). Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar, *Belleten*, Cilt: LXV, Sayı: 243, 571-582.
- Angold, M. (1975). *A Byzantine Government in Exile: Government and Society under the Laskaris of Nicene (1204-1261)*, Oxford, Oxford Univ. Press.
- Büchner, L. (1921). *Kiminas*, RE, XI. 1, ed. Wilhelm Kroll, Stuttgart, 396, 397.
- Calder, W. M., Bean, G. E. (1958). *A Classical Map of Asia Minor*, London, The British Institute of Archaeology at Ankara.
- Foss, C. (1991). *Achyraous*, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. 1, ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford, Oxford University Press, 14.
- Foss, C. (1996). *The Defenses of Asia Minor, against the Turks, Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor*, Aldershot, Variorum, 145-205.
- Georgios Akropolites *Vekayiname*, çev. Bilge Umar, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul 2008
- Hasluck, F.W. (1910). *Cyzicus*, Cambridge, Cambridge University Press.
- İlgürel, M. (1992). *Balıkesir*, TDVİA, Cilt: 5, 12-14.
- Kiepert, R. (1908). *Karte Kleinasien in 24 Blatt*, Berlin, Dietrich Reimer.
- Laflı, E. (2016). *Hadrianoutheria ve Palaiokastro*, Şener Ceryan, Abdullah Soykan (Ed.), *Balıkesir Kent Sempozyumu 2015*, (417-422) Balıkesir.
- Mercangöz, Z. (2003). *Bizans Çağında Balıkesir*, F. Özdem (Ed.), *Bitek Kent: Balıkesir*, (31-50), İstanbul, YKY.
- Munro, J. A. R. (1901). *Gleanings From Mysia*, JHS, Vol. XXI, Part II, 229-237.
- Niketas Khoniates. *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, çev. Hary J. Magoulias, Detroit, Wayne State University Press, 1984.
- Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, TTK.
- Parthey, G. (1967). *Hieroclis Synecdemus et Notitiae Graecae episcopatum: Accedunt Nili Doxapatrui Notitia patriarchatum et locorum nomina immutata*, Theodoro Mommsen (Ed.), Amsterdam, Adolf M. Hakkert.
- Péridès, S. (1909). *Achyraous*, *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, Vol. I, A. Baudrillart v.d. (Ed.), Paris, Letouzey et Ané, Éditeurs, 333.
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Robert, L. (1962). *Villes d'Asie Mineure*, *Études De Géographie Ancienne*, Seconde Edition, Paris, E. de Boccard.
- Robert, L. (1978). *Documents d'Asie Mineure*, BCH, Vol. 102-1, 395- 543.
- Tafel, T.L.F. (1848). *Symbolarum criticarum, geographiam Byzantinam spectantium, partes duae, Abhandlungen der Historischen Classe der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, V, Bd. 2, Abthl. b.
- Taubert, H. (1989). *Bericht Über Eine Epigraphische Forschungsreise in Südmyrien/Nordlydien*, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, VII, 217- 223.
- TAVO (1989). *Kleinasien. Kirchliche Organization des Byzantinischen Reiches (4.-15. Jahrhundert)*, *Tübinger Atlas des Vorderen Orients (B VII 12)*.
- Türk, M. (2019). *Balıkesir Çevresinde Bir Antik Kent: Hadrianoutherai*, 2. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresi Bildiri Kitabı, Mustafa YİĞİTOĞLU, Enver KAPAĞAN (Ed.), İstanbul, Kitabı, 919-928.
- Wiegand, T. (1904). *Reisen in Mysien*, AM, 29, 254- 339.